

Libertate și liber arbitru la Augustin

ASIST. DRD. MIHAI ANDRONE

RESUMÉ

Saint Augustin est un des plus grands théologiens du christianisme. Il est un auteur d'une oeuvre importante par la quantité et par la profondeur de sa conception religieuse et philosophique, exerçant une grande influence sur la pensée catholique et protestante, jusqu'au présent.

1. O precizare conceptuală

Libertate, liber arbitru, responsabilitate: trei termeni majori care se regăsesc, inevitabil, într-un demers filosofico-teologic de o asemenea factură. Pentru a releva câte ceva din „greutatea” lor specifică, ar fi necesară o prealabilă clarificare conceptuală: premisa de la care pornim este aceea că primii doi termeni nu sunt realmente coextensivi.

André Lalande, în al său *Vocabular critic și tehnic al filosofiei*¹, asociază libertății absența constrângerii: libertatea este o stare a ființei neconstrânse, care acționează după cum voiește și în conformitate cu natura ei proprie, adică în mod spontan². Termenul *arbitru* este considerat a fi sinonim cu cel de *voință*, iar *liberul arbitru* (*liberum arbitrium*) s-ar traduce, corespunzător, prin *voință liberă*: este el o putere „de a alege să faci sau să nu faci ceva” (Bossuet), ceva indiferent din punct de vedere moral, sau poate, mai curând, ar trebui raportat la domeniul *libertății morale* sau al *bunei voințe*, lucru pe care Lalande îl face, însă fără prea mare trageră de inimă? Totuși, numai în acest din urmă caz avem posibilitatea să înțelegem mai bine semnificația termenului opus, acela de *liber arbitru aservit*, binecunoscut nouă din celebra lucrare din 1525 a lui Martin Luther, *De servo arbitrio*; în plus, dispunem și de un „spațiu” comun, unde demersul de tip filosofic se poate întâlni cu cel de tip teologic, ambele păstrându-și caracteristicile proprii.

La rândul ei, *responsabilitatea* vizează situația celui care poate fi chemat să dea seama de anumite fapte, pe temeiul solidarității lui cu acestea. Libertatea are drept corolar responsabilitatea: această idee întrunește acordul cvasi-unanim al spiritelor competente.

Dar pe linia distingării clare a celor doi termeni anteriori – *libertate* și *liber arbitru* – ne putem vedea puși în situația de a lupta împotriva unei întregi tradiții filosofico-teologice care face din liberul arbitru pivotul responsabilității. Oricum, această ambiguitate terminologică, libertate/liber arbitru, nu ne este de folos; modul în care ea poate fi lichidată este discutabil, întrucât ar putea presupune o resemnificarea a termenilor în cauză, neîmpărțășită unanim.

Gândirea Reformei a operat și operează în continuare într-o manieră extrem de precisă cu termenii *libertate* și *liber arbitru*. Inedit este faptul că, în acest caz, avem de-a face, practic, cu o reflectare în oglindă a modului în care Sfântul Augustin înțelege să pună în legătură cele două noțiuni: dacă în concepția Sfântului Augustin omul căzut dispune în continuare de liber arbitru dar și-a pierdut libertatea, promotorii Reformei vor sublinia că descendenții neregenerați ai lui Adam acționează liber (adică voluntar de partea lor), dar nu mai dispun de liber arbitru.

Pe fond, avem în fața ochilor o unică imagine în culori diferite: cel mai simplu – cunoscătorii problemei vor putea spune dacă este și cel mai bine – ar fi să identificăm libertatea augustiniană în liberul arbitru calvin și, desigur, liberul arbitru augustinian în profilul acțiunii voluntare calvine.

Această corelare terminologică este justificată și de un anumit tip de abordare specifică a raportului dintre *necesitate* și *constrângere*, dintre *exterioritate* și *interioritate*: primii doi termeni sunt la fel de neasemănători ca și ultimii doi, chiar dacă raportarea lor la verbul *a nu putea* este comună³.

2. Actul voluntar în concepția Sfântului Augustin

Omului îi este caracteristic actul voluntar⁴. Cu alte cuvinte, el acționează voluntar de partea lui. Își fixează scopurile și acționează cum crede că este mai bine pentru a le atinge în mod eficient. Fapt recunoscut de teologii Reformei. Dacă identificăm voința cu liberul arbitru, atunci putem recunoaște, fără puțința de a greși, că în concepția Sfântului Augustin omul dispune în chip natural de liber arbitru⁵. Numai că liberul arbitru al omului căzut nu este liber să făptuiască binele separat de Dumnezeu, fără ajutorul harului divin. Acest subiect delicat se va plasa în centru preocupărilor de ordin spiritual, cât timp omul va continua să experimenteze conflictul lăuntric dintre jinduirea binelui și făptuirea răului, dintre aspirația sufletească și tendința trupească. Acestei sfășieri profunde a ființei i-a dat glas în trecut Sfântul Paul, în *Epistola către Romani*, 7: 18-20 și, în

cele din urmă, Augustin însuși: „Când deliberam ca să fiu în slujba Domnului Dumnezeuului meu, așa cum hotărâsem de multă vreme, eu eram cel care voiam și tot eu eram și cei care nu voiam. Eu, da, eu eram.”⁶ Omul este pus în situația să opteze, și totuși el nu poate veni la Dumnezeu numai prin propriile sale puteri. Numai harul divin îl poate scăpa de obstacolele pe care inima și mintea continuă să i le așeze în cale⁷.

Cu alte cuvinte, omul nu poate să realizeze binele spiritual de unul singur. Libera voință este un dar, iar Augustin își nuanțează în *Retractationes* poziția anterioară din *De libero arbitrio*, într-o replică viguroasă la atacurile pelagianilor: „Căci voința este și aceea prin care se păcătuiește, și aceea prin care se trăiește drept. [...] Deci, dacă voința însăși nu este eliberată de sclavie prin harul lui Dumnezeu, sclavie prin care s-a făcut roaba păcatului, și dacă nu este ajutată de harul lui Dumnezeu ca să învingă viciile, atunci muritorii nu pot trăi drept și evlavios. Iar această binefacere dumnezeiască, prin care voința se eliberează, dacă nu ar lua-o înaintea voinței, atunci s-ar datora meritelor ei și nu ar mai fi har, care oricum se dă gratuit.”⁸

Dar chiar și în *De libero arbitrio*, Sfântul Augustin afirmase tranșant că „omul nu poate, precum a căzut prin propria-i voință, să se ridice tot astfel prin propria-i voință”⁹. Omul natural nu este bun și nici nu-i stă lui în putință să fie, „fie că nu vede cum ar trebui să fie, fie că vede și nu poate să fie așa cum vede că ar trebui să fie.”¹⁰

În *De libero arbitrio*, combătându-i pe maniheeni, Sfântul Augustin nu face nicidecum pe voia pelagianilor: în nici una din cele două situații omul căzut nu are arbitrul voinței liber ca să aleagă binele¹¹, iar alegându-l să-i dea curs. El este prins ca într-o menhină între *ignorantia (error)* și *difficultas (cruciatio)*. Omul pare fără scăpare: situația nefericită în care se află își are originea în acel „prim păcat al liberei voințe”¹², păcatul adamic.

„Și nimeni nu este eliberat de acel rău, decât prin harul lui Dumnezeu.”¹³ Răul este în întregime imputabil omului, dar fapta cea bună nu i se datorează tot lui. Binele, oricare ar fi el, ne vine de Sus. Mai ales binele care ne eliberează din robia păcatului¹⁴: „Harului Tău și Milei Tale cred eu că s-ar cădea să le mulțumesc, fiindcă ai topit păcatele mele întocmai ca pe o gheață. Harului Tău cred eu că trebuie să-i mulțumesc și pentru faptele rele pe care nu le-am făcut. Căci ce nu aș fi fost eu în stare să făptuiesc, eu, care m-am încumetat și la un rău zadarnic? Și mărturisesc că toate mi-au fost iertate: și relele pe care cu voia mea le-am făcut, și cele pe care, datorită călăuzirii Tale, nu le-am făcut. Căci cine dintre oameni este acela care, cugetând la neputința lui, îndrăznește să atribuie puterilor proprii atât curăția cât și nevinovăția sa, astfel încât pe Tine să Te iubească mai puțin, ca și cum el ar avea mai puțină nevoie de Mila Ta, aceea prin care Tu ierți păcatele celor care se întorc la Tine?”¹⁵

Tot ceea ce nu provine din încredințarea credinței este păcat¹⁶. În acest context, fapta bună este analizată din perspectivă motivațională; fapta bună are la bază o motivație bună. Este un adevăr reluat de nenumărate ori de teologia Reformei. Acțiunea practică, pozitivă din punct de vedere moral-religios, este precedată logic de o mereu uimitoare și suprafirească regenerare harică a lăuntricității omului căzut. Numai așa putem înțelege corect cuvintele marelui episcop de Hippona: „Quod est ergo meritum hominis ante gratiam, quo merito percipiat gratiam, cum omne bonum meritum nostrum non in nobis faciat nisi gratia”¹⁷. Idee reluată în *Confesiuni*, IX, 13: nimeni nu poate să facă inventarul faptelor sale meritorii fără să inventarieze, de fapt, darurile lui Dumnezeu¹⁸.

Sfântul Augustin apără cu asiduitate exclusivitatea harului în mântuirea omului. Harul îi oferă omului totul în plan spiritual: credința, nădejdea și dragostea¹⁹. Iar omul Augustin își recunoaște, smerit, totala lui dependență față de har: *Da quod iubet et iube quod vis*. „Dă-mi puterea să fac ceea ce mi poruncești și poruncește-mi ceea ce voiești”²⁰. Este o celebră formulă teologică ce poate irita spiritele trufașe; o formulă surprinzătoare pentru credincioșii educați în spiritul sinergismului²¹.

Și acum, o paranteză. De fapt, o scurtă pledoarie pentru o recuperare „filosofică” a credinței. „Credincios” este un termen care poate provoca unui liber-cugetător o reacție de respingere: termenul, ca și cel de „credință”, are certe sonorități religioase. Oare nu cumva ar fi mai indicat să excludem „credința” din vocabularul filosofic? Sau, cel puțin, să declarăm cu putere apartenența ei la sfera strict determinată a teologiei?

Credința nu poate fi cantonată exclusiv în domeniul religiosului, chiar dacă ea este definitorie pentru calitatea de creștin a omului²²: credința ține, în general, de planul existenței cugetătoare. Ea nu reprezintă numai un mod – fundamental! – de a te raporta la sacru, ci constituie însuși temeiul actului de edificare spirituală. „Nimic nu s-ar putea construi, nici măcar o personalitate, dacă aceasta nu s-ar face în jurul unei ipoteze alese cu chibzuință, apoi apărută cu un curaj și cu o fidelitate care să nu o pună permanent în discuție. Or, ce nume i se potrivește mai bine unei astfel de ipoteze decât cel de credință?”²³

Da quod iubet et iube quod vis. Pelagiu²⁴ se revoltă la auzul acestor cuvinte. Are o altă viziune despre om și capacitățile lui. El este un umanist avant la lettre. Și un perfecționist. Un ascet educat în spiritul datoriei religioase. Un raționalist. Dacă Dumnezeu poruncește, atunci omul are puterea să se conformeze poruncii primite. Să execute singur comandamentul divin.

Dar optimismul pelagian nu se potrivește cu litera Scripturii, și nici cu duhul ei. Nu se pliază pe zbuciumul sufletesc de care fiecare ființă vie are parte. Pe de altă parte, Augustin este un exeget de marcă al Scripturii²⁵. „Vedeți de-acum, frații mei, aici

este o mare taină (*sacramentum*): sunetul cuvintelor noastre lovește urechile voastre, dar învățătorul este în voi. Să nu credeți că puteți învăța ceva de la om. Putem să dăm îndemnuri prin sunetul glasului nostru, dar dacă nu este în voi Cel care învață, zadarnic este sunetul glasului nostru.

[...] În ceea ce mă privește, eu le-am vorbit tuturor, dar [...] cei pe care Duhul Sfânt nu-i învață înlăuntrul lor se întorc neînvățați.²⁶ Oamenii propovăduiesc, dar Dumnezeu instruește!²⁷. Predicarea este exterioară, dar instruirea întru adevăr este interioară: Scriptura este *vehicolul mântuirii*, un mijloc exterior ce mediază în plan soteriologic.

Asistența salutară a Duhului Sfânt nu-l vizează numai pe destinatarul mesajului evanghelic, ci și pe emițătorul lui: Cuvântul este receptat și zămislit în inimă, în egală măsură²⁸. Această insistență pe Cuvântul transmis și receptat confirmă, dacă mai era nevoie, mărturia lui Possidius din a sa *Vita Augustini*: Sfântul Augustin nu a fost numai un mare teolog, ci și un mare predicator. Pretutindeni vestea cu râvnă și cu putere *Cuvântul mântuirii*, producând multă bucurie prin predicile sale care sporeau rândurile Bisericii²⁹.

3. Doctorul harului și al predestinării

În istorie, Augustin este cunoscut drept *doctorul harului și al predestinării*. În concepția lui, harul are o acțiune eficace în transformarea salutară a voinței. „Inițiativa divină, harul precede orice efort eficace pe care îl facem ca să ne ridicăm. Fără îndoială că se naște din credință, dar și credința este un har. De aceea, credința precede faptele, nu în sensul că scutește de îndeplinirea lor, ci pentru că faptele bune și valoarea lor se nasc din har [...]”. Ca atare, „efectul harului nu este deci suprimarea voinței, ci transformarea ei, din rea, cum a ajuns, în bună. Această putere de a folosi cum trebuie liberul arbitru (*liberum arbitrium*) este tocmai libertatea (*libertas*).”³⁰

„Liberul” arbitru al omului păcătos este ancorat în rău. Omul căzut acționează în deplină „libertate” față de norma binelui moral. Mișcarea lui este centrată negativ, puțința lui, ca și neputința, poartă amprenta negativității, cât timp prima se exercită în raport cu răul, iar cea de-a doua în raport cu binele. Harul restructurează din temelii viața ființei, are loc o schimbare de poli a existenței umane. Omul, în totalitatea lui, devine o făptură nouă, o făptură ce acționează după alți parametri; vechea lui puțință devine neputință și invers.

Pe parcursul evoluției sale spirituale, omul este marcat de un dinamism uimitor al posibilității și al imposibilității, al puterii depline complementare cu lipsa totală de putere: dacă separat de divinitate el își exercită puterea în rău și slăbiciunea în bine, sub acțiunea irezistibilă a harului se regăsește pe sine capabil să realizeze binele moral și incapabil să făptuiască răul. *Libertas vera est Christo servire*³¹.

„Toate bunurile vin de la Dumnezeu”³², inclusiv liberul arbitru al omului, inclusiv „buna

folosire a liberei voințe, care este virtute”³³. Dacă omul a căzut „prin liberul său arbitru”, adică de bunăvoie, el totuși nu a mai putut să se ridice la fel. Și nimeni nu este eliberat de *acest rău*, adică de mizeria *dreptei osândiri* „decât prin harul lui Dumnezeu”³⁴.

4. Considerații finale

Sfântul Augustin a fost și rămâne un scriitor de geniu, un doctinar de copleșitoare importanță al noii învățături de credință, un exeget extrem de talentat al Scripturii. Reper constant al gânditorilor catolici și protestanți, el a marcat în mod hotărâtor evoluția mișcărilor de idei din cuprinsul creștinătății.

Meditația augustiniană își dezvăluie originalitatea printr-o triplă raportare teologico-filosofică: împotriva pelagianismului, afirmă suveranitatea harului divin, împotriva filosofiei grecești și a pretinsului primat al rațiunii umane autonome subliniază prioritatea credinței, iar împotriva oricărei false sinteze spirituale statornicește antiteza între *civitas Dei* și *civitas terrena*, Ierusalim și Babilon³⁵.

NOTE

1. André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, vol. 1, Paris, Quadrige/PUF, 1993.
2. Pentru Didier Julia, *libertatea* este o „noțiune care se definește, negativ, ca absență a constrângerii, iar pozitiv, ca stare a celui care face ce vrea”. Însă *Dictionarul de filosofie* (trad. de dr. Leonard Gavrilu, București, Univers Enciclopedic, 1996) nu distinge *libertatea de liberul arbitru*; la nivel terminologic, *libertatea* se comportă „imperialist” față de termenul de lângă el.
3. Vezi studiul ce-mi aparține, *Deschideri către o antropologie a calvinismului*, în revista de filosofie *ΕΙΛΟΣ*, nr. 2, din Galați.
4. Sfântul Augustin, *De libero arbitrio. Liberul arbitru*, III, 19, 53, Ed. bilingvă, trad. de Vasile Sav, Cluj-Napoca, Dacia, 2002.
5. „Voința este mișcarea sufletului, fără constrângerea nimănui, spre a nu pierde ceva sau spre a dobândi ceva” (*Retractationes. Revizuirii*, trad. de Nicolae I. Barbu, București, Anastasia, 1997, p. 69).
6. *Confesiuni*, VIII, 10, trad. de Gh. I. Șerban, București, Humanitas, 1998.
7. Cf. art. *Augustin (Saint)*, în *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, Paris, 1980, p. 799.
8. *Retractationes*, ed. cit., p. 43.
9. Ed. cit., II, 20, 54.
10. *Retractationes*, ed. cit., p. 45. Cf. *De libero arbitrio*, ed. cit., III, 18, 51.
11. *De libero arbitrio*, ed. cit., III, 18, 52.
12. *Ibid.*, III, 19, 54.
13. *Retractationes*, ed. cit., p. 47.
14. Cf. In. 8: 34.
15. *Confesiuni*, II, 7, ed. cit. Uneori, cuvintele episcopului de Hippona sunt pline de amărăciune:

„Uitați-vă cât de suciți sunt oamenii stricați. Binele pe care îl fac vor să și-l atribuie lor înșiși, iar dacă săvârșesc vreun rău, îl învinovățesc pe Dumnezeu.” În consecință, „binele pe care îl faci să nu-l faci spre lauda ta, ci spre lauda Celui de la care ai primit puterea să faci binele” (*Despre iubirea absolută. Comentariu la Prima Epistolă a lui Ioan*, VIII, 2, Ed. bilingvă, trad. de Roxana Matei, Iași, Polirom, 2003).

16. Cf. Rom. 14: 23 (TOB). Cf. *Contra Julianum*, IV, 3, 20, 26 și 32, *P.L.*, XLIV, col. 750 și urm.

17. *Ep. 194 Ad Sixtum*, V, 19, *P. L.*, XXXIII, col. 880.

18. Cf. 2 Cor. 10: 17.

19. Cf. art. *Grăce*, în *Encyclopaedia Universalis*, vol. 7, Paris, 1980, p. 846.

20. *Confesiuni*, X, 29, 40, Ed. bilingvă latină-română, trad. de Eugen Munteanu, București, Nemira, 2003.

21. Este doctrina care învață că mântuirea este parțial lucrarea divinității și parțial lucrarea omului (cf. Pierre Courthial, *Fondements pour l'avenir*, Aix-en-Provence, Kerygma, 1981, p. 100).

22. Augustin, *Prima cateheză. Inițiere în viața creștină*, I, 1, 1, Ed. bilingvă, trad. de George Bogdan Țăra, Iași, Polirom, 2002.

23. Jean Schlumberger, art. *Foi*, în *Encyclopaedia Universalis*, vol. 7, Paris, 1980, p. 81.

24. Pelagiu a fost un ascet irlandez aflat în conflict doctrinar cu Sfântul Augustin. Pelagiu respingea doctrina păcatului originar și pe cea a predestinării. După el, mântuirea stă în întregime în puterile omului care alege liber între bine și rău. Învățăturile lui au fost condamnate de către Sinodul de la Efes din 431 (cf. Pierre Courthial, *op. cit.*, p. 100. Să-i dăm cuvântul Sfântului Augustin: Ereticii pelagieni „afirmă liberul arbitru al voinței, dar nu lasă loc harului lui Dumnezeu, deoarece ei susțin că harul lui

Dumnezeu se dă după meritele noastre” (*Retractationes*, ed. cit., p. 40).

25. Vezi studiul lui Jean-Marc Berthoud, *Lire les Ecritures avec Augustin d'Hippone, Thomas d'Aquin et Jean Calvin*, în rev. *Résister et construire*, Lausanne, No 43-44, Décembre-Janvier 1999, p. 24 și urm.

26. *Despre iubirea absolută...*, III, 13, ed. cit.

27. Vezi studiul profesorului Johannes van Oort, *Augustin aujourd'hui. Esquisse de l'actualité d'Augustin*, în *Revue Réformée*, No 209, Septembre, 2000.

28. Augustin, *De doctrina christiana*, I, 27, Ed. bilingvă, trad. de Marian Ciucă, București, Humanitas, 2002.

29. Saint Possidius, *Vie de Saint Augustin, évêque d'Hippone*, în vol. *Les Confessions*, trad. de L. Moreau, Paris, Flammarion, 1937, p. VIII.

30. Étienne Gilson, *Filosofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, trad. de Ileana Stănescu, București, Humanitas, 1995, p. 125.

31. *Ibid.*

32. *Retractationes*, ed. cit., p. 46.

33. *Ibid.*, p. 47.

34. *Ibid.* Cf. *De libero arbitrio*, II, 20; III, 18. „Din starea de decădere în care se află, sufletul nu se poate salva cu propriile forțe. Omul a putut să cadă în mod firesc, adică prin liberul său arbitru, dar liberul arbitru nu-i de ajuns ca să se ridice.” (Étienne Gilson, *op. cit.*, p. 124).

35. Cf. Pierre Courthial, *Le jour des petits recommencements. Essai sur l'actualité de la Parole (Évangile-Loi-Dieu)*, Lausanne, L'Age d'Homme, 1996, pp. 143-144. Cf. idem, *Fondements pour l'avenir*, p. 190.

